

Л. М. Хрящевська

НАЦІОНАЛЬНА СИМВОЛІКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕТНОСУ І НАЦІЇ

Ключові слова: прапор, герб, тризуб, незалежність, відродження нації, символіка, державна влада, національна.

Ключевые слова: флаг, герб, тризуб, независимость, возрождение нации, символика, государственная власть, национальная.

Key words: flag, emblem, the trident, independence, rebirth of the nation, symbols, state government, national.

З утвердженням незалежності Україна відновила свої державні символи: прапор, герб і гімн. І це закономірно, адже українська система символічного відображення світу належить до найдавніших і найбагатших систем традиційної культури на планеті. Нині символи розглядають переважно в аспекті державному, що виражений у геральдиці і вексилології. Це також зрозуміло, оскільки суверенна незалежна держава повинна мати свою символіку — герб, прапор, гімн. За роки більшовицької влади в Україні зі свідомості народу повністю було витравлено пам'ять про національний прапор, національний герб. Лише нова хвиля відродження нації повернула народові одвічні святині. Незважаючи на те, що значно прискорився темп життя і, здається, не варто зупинятися на деталях, дедалі більше зростає інтерес до історії, народних традицій, національної символіки минулого та історії становлення сучасної державної символіки. У ст. 20 Конституції України законодавчо закріплено історичні українські символи — тризуб, національний синьо-жовтий прапор, мелодію гімну. Цим було покладено край багаторічним суперечкам, що вносили напруження в життя суспільства.

Процес утвердження державної символіки на всіх історичних етапах відбувався надто складно. Не були винятком і 90-ті роки ХХ ст., коли Україна відновила свої державні символи. На жаль, ще й сьогодні ми не можемо стверджувати, що всі громадяни України свято шанують історичні традиції своїх предків. Ще дуже багато противників є в суверенній Україні і у її символів.

У дослідження української національної символіки вигомиий внесок зробили С. Білоконь, К. Гломозда, Д. Яневський,

Л. Мельник, В. Сергійчук, В. Ткаченко, А. Гречило, Б. Якимович та інші. Відомий дослідник В. Сергійчук пояснює зневажливе ставлення до державних символів саме тим, що упродовж багатьох століть наш народ був поставлений у розряд другорядних, його символіка, що супроводжувала національно-визвольні змагання, оголошена імперським режимом ворожою, а в радянські часи ще й контрреволюційною, буржуазною [1, с. 3]. Донедавна наукова література пов'язувала походження тризуба і синьо-жовтого прапора переважно з Центральною радою, Директорією, українськими буржуазними націоналістами й услякими іншими існуючими та неіснуючими у 20–40-х роках ХХ ст. організаціями, чия діяльність, як вважалося, призводила до кривавих подій.

Справді, такі атрибути державності були прийняті Центральною радою 1918 р. Цей факт протягом багатьох десятиліть однаково тлумачили ідеологічні інстанції, позбавляючи дослідників ретроспективного погляду в наше минуле, не бажаючи, щоб український народ дізнався про коріння своєї національної символіки, її історичну традицію. Саме ці питання і є метою нашого дослідження.

Історична традиція національної символіки є давньою, багатовіковою. Тому й логічним є те, що зі всіх знаків, котрі дійшли до наших днів, найдавнішим вважається тризуб. Однак його походження залишається найбільшою таємницею для вчених України. Тризубоподібні символи можна знайти на предметах побуту епохи трипільської культури. Ними наші далекі предки позначали триедину сутність Бога. Його присутність вони вбачали у виявах трьох найбільших благ — землі, дощу та сонячного тепла.

Знак тризуб відомий в усьому світі з давніх-давен. Про нього знали в Європі, Азії, Індії. Сучасної графічної форми тризуб почав набувати за князівської доби [2, с. 238–239].

Одностайної думки щодо значення тризуба вчені не мають. Подібні зображення були виявлені на давніх солярних знаках в Індії та інших країнах світу. Не виключене й скандинавське походження тризуба. Однак відомо: ще з доісторичних часів число три, тріада завжди мало символічне значення. Є багато теорій про те, чим був цей знак — символом державної влади, військовою чи релігійною емблемою, монограмою, геометрич-

ним орнаментом. Та вичерпного пояснення жодна з них не дає. А втім, очевидно, за часів Київської Русі тризуб слугував знаком князівської влади Рюриковичів. Як припускають, підвіски з тризубом могли бути знаками князівської адміністрації, за типом татарських пайдзе. Натомість дослідник А. Молчанов вважає, що це були печатки дипломатичних і зовнішньоторговельних представників Київської Русі у зносинах з Візантією та іншими державами.

Подібну думку щодо походження тризуба висловлює В. Сергійчук у своїй праці «Національна символіка України», де зауважує, що на землях Центральної України тризуб відомий з VI–VIII ст. На цей знак можна натрапити серед археологічних знахідок Перещепинського городища на Полтавщині та Мартинівського на Київщині. Тризубці названих давніх поселень засвідчують, що задовго до Рюриковичів вони були знаками родових старійшин чи племінних вождів, символом влади.

Перша згадка про давньоруські знаки в літописах простежується з X ст.: послы князя Київського Ігоря при укладанні договору з візантійцями мали свої печатки, що служило підставою посольських повноважень. Дружина Ігоря Ольга розставляла князівські знаки по всій землі Київській аж до Новгороду, про що збереглася згадка в «Повісті временних літ» [3, с. 6].

У Київській Русі тризуб був великокнязівським знаком. Його зображення вперше стало відоме нам з печатки Святослава Ігоровича, де чітко вирізняється князівський знак у вигляді літери «Ш» — тобто тризуб.

Тризуб не був офіційним гербом Київської Русі в сучасному розумінні. На думку І. Крип'якевича, справжні герби прийшли до нас із західних країв і вперше трапляються на західноукраїнських землях у XIV ст. Тоді гербові відзнаки стали загальноживаними. Знак тризуб з давніх часів був відомий на обширах від Скандинавії до Близького Сходу, від Тибету до Піренейського півострова. Проте найглибше вкоренився він в Україні. Тут виявлено найбільше давніх зображень тризуба, збереглася народна традиція використання цього знака. Тризуб, який спочатку називався трояном, являє собою не що інше, як стилізоване зображення Оріяни — Скіфії [4, с. 12].

Щодо походження тризуба існує, як вважають дослідники, понад 40 версій. Так, В. Сергійчук у зазначеній праці доводить,

що тризуб — це символ державної влади. Так, вершок скіпетра візантійських монархів увінчувався фігурою подібної форми. У тризубі закладено глибокий філософський смисл, він символізує триєдність і тривимірність світу, що пізніше було трактовано християнством як Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий [4, с. 12].

Водночас можна погодитися з науковцем С. Шелухіним, що український тризуб свідчить про історичний і логічний зв'язок з культурними впливами греків, римлян, кельтів-галлів.

Характерно, що тризуб як знак князівської влади Рюриковичів широко використовувався у державному житті Київської Русі. Його можна було побачити на печатках, якими скріплювали міжнародні договори, на князівських товарах, що відправлялися на продаж за кордон. Крім того, виконані в бронзі чи сріблі тризуби прикрашали пояси дружинників князівського війська, зброю і знамена.

Оскільки саме на землях України тризуб має безперервну, тривалістю кілька тисячоліть, традицію, то в наш час, час становлення незалежності та суверенітету країни, тризуб визнаний як національний символ і як символ Української держави.

Щодо історії походження національного прапора, то його появу слід шукати в глибині віків, адже прапори, як певні символи, існують з давніх давен. З історичних джерел довідуємося, що найдавніші прапорні полотнища були трикутно-клинової форми. На зламі XIII і XIV ст. на українських землях з'являються чотирикутні прапори з клиноподібними полотнищами на вільному кінці.

У часи Галицько-Волинської держави прапор набуває того значення, яке й утвердилося за ним на майбутнє. З'являються колірні сполучення, проте самі кольори прапорів залишаються різноманітними. Грунтовне вивчення кольорових композицій у літописних пам'ятках дало підставу російським геральдистам «Особого совещания для выяснения вопроса о русских государственных национальных цветах» в ході дискусії, яка розгорнулася 1910 р. на сторінках тодішніх часописів, визнати «в числе древних русских государственных цветов синий, голубой, лазоревый, оранжевый, желтый», тобто назвати синій і жовтий серед державних кольорів Давньої Русі, спадкоємницею якої була передусім Україна. Отже, поєднання блакитних

і жовтих кольорів, які були в широкому вжитку у народів, що заселяли сучасні українські землі, має глибоке кріння.

Найдавніша точно датована згадка про синьо-жовтий прапор як український символ припадає на 1410 р., коли українські полки з Галичини брали участь у битві з німцями під Грюнвальдом: прапор Львівського полку — синього кольору із золотим левом, а Перемишльського — на синьому тлі золотий двоголовий орел. Як бачимо, синій і жовтий кольори вже тоді належали до визнаних символів українського народу.

У жовтні 1848 р., під час революційних подій у Європі, Головна руська рада у Львові ухвалила герб — золотого лева на блакитномк полі і похідне від нього жовто-сине сполучення кольорів прапора. Вибір кольорів був зумовлений такими міркуваннями: символами України є чисте небо — знак миру і свободи (синій колір) та пшеничне поле — знак достатку (жовтий колір). Після революції 1848 р., відкинувши нав'язані Віднем червоно-сині крайові прапори, Галичина та Закарпаття поновили свої синьо-жовті. Згодом в українській пресі розпочалися дебати про національний прапор, суттю яких було розміщення кольорів: який має бути вгорі — синій чи жовтий.

З утворенням Центральної Ради і проголошенням незалежності Української Народної Республіки національний прапор утвердився як символ нової держави. 22 березня 1918 р. Центральна Рада ухвалила Закон про жовто-блакитний державний прапор Української Народної Республіки. Цей порядок кольорів сприйняли не всі. Прихильники синьо-жовтого прапора піднімали на щит свою концепцію: символіка синього неба в Україні над її золотим пшеничним полем. Навіть у Центральній раді ця ідея знайшла своїх прибічників. Дискусію припинив М. Грушевський [5, с. 78].

За правління гетьмана П. Скоропадського порядок кольорів прапора був замінений на блакитно-жовтий. Указом гетьмана від 18 липня 1918 р. було затверджено закон про український державний прапор, який мали піднімати на всіх кораблях у портах України. Блакитно-жовтим прапор залишався й після повалення Гетьманату наприкінці 1918 р. і встановлення влади Директорії. 13 листопада 1918 р. було проголошено закон про самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії. Артикул 5 цього закону проголошував герб (золо-

тий лев на блакитному полі, обернутий праворуч), прапор держави (блакитно-жовтий) та печатку (герб із написом довкола «Західно-Українська Народна Республіка» [6, с. 225].

У проєкті Конституції УНР 1920 р. записано: «Артикул 10. Державними барвами Української держави є барви синя та жовта. Артикул 11. Прапор військової фльоти є синій-жовтий з державним гербом золотої барви в лівому розі синьої частини прапора. Прапор Торговельної фльоти є синій-жовтий» [7, с. 120].

Вибір кольорів був умотивований такими міркуваннями: синьвами України є чисте небо — символ миру (синій колір) та пшеничне поле — символ достатку (жовтий колір).

Наведені факти переконливо свідчать про те, що синьо-жовті поєднання кольорів великою мірою використовувалися за козацько-гетьманської доби і набули свого логічного оформлення як національні кольори українського народу в новітні часи (XIX і XX ст.), прийняття їх державними у прапорах УНР (1918), Української держави (1918), ЗУНР (1918), Карпатської України (1939) було відображенням об'єктивної реальності, а не регіонального впливу Західної України.

У липні 1990 р. синьо-жовтий прапор був висвячений у соборі Святої Софії в Києві і урочисто піднятий біля будинку Київської міськради.

28 січня 1992 р. сесія Верховної Ради України ухвалила Постанова про Державний прапор. Це прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої — синього, нижньої — жовтого кольору. Національний прапор став державним прапором України.

До національної символіки належить гімн нашої держави («Ще не вмерла Україна»). Слова пісні написав у 60-х роках XIX ст. відомий український поет, етнограф, фольклорист Павло Чубинський.

Історія її створення така: в середовищі патріотичної київської «Старої громади», до якої належали визначні діячі Тадей Рильський, Володимир Антонович, Олександр Русов, Павло Чубинський та інші, виник задум створити високопатріотичний вірш, який надихав би українців на боротьбу за волю, став національним гімном. Реалізувати цей задум випало П. Чубинському. Спогади сучасників Чубинського незаперечно свідчать, що пісня написана в Києві восени 1862 р. під впливом серб-

ського патріотичного гімну. Спочатку її співали на мотив цього гімну, а потім на мелодію М. Лисенка. Зрештою, музику до тексту написав Михайло Вербицький. Саме вона супроводжує текст П. Чубинського вже понад століття.

Починаючи з середини 60-х років XIX ст. пісня «Ще не вмерла Україна» почала поширюватися спочатку на західноукраїнських землях, а потім на Наддніпрянщині та в країнах поселення українців за межами своєї етнічної території, виконуючи високу місію духовного відродження України, розмежованої кордонами двох монархій.

Музичний запис уперше побачив світ 1885 р. у львівській збірці пісень «Кобзар» і, полонивши відразу широкі кола громадянства, зокрема молоді, став поширюватися в численних копіях, увійшов до репертуару співочих колективів, аматорів хорового мистецтва. Злившись воедино, слова й музика пісні надихали покоління борців за волю України. У пісні знайшли потужний вияв патріотичні почуття, визвольні прагнення українського народу у період його боротьби проти поневолення. Звернення до пам'яті героїв Козаччини й Гайдамаччини — Залізняка, Наливайка, Тараса Трясила — мало посилити революційний пафос твору, а осудження акту Переяславської ради — засвідчити суверенність поривань молодого покоління, готового віддати життя, щоб повернути Україні її честь і незалежність. Водночас пісня-гімн утверджувала братерські почуття українців до інших народів, закликала слов'ян до єдності.

Пісня «Ще не вмерла Україна» особливо була поширена в роки встановлення влади ЗУНР і УНР, однак спеціального закону, що затвердив би її як єдиний державний гімн, не було. Партійним гімном Організації українських націоналістів був «Зродились ми великої години» [3, с. 6].

Функцію національного гімну пісня «Ще не вмерла Україна» виконувала протягом існування УНР, як гімн вона виконувалась іншими державами. Однак державне визнання отримала лише 15 березня 1939 р. як офіційний гімн Карпатської України. Цим актом було підкреслено зв'язок традицій державності України. Проте Карпатська Україна проіснувала недовго. З її падінням гімн «Ще не вмерла Україна» був заборонений шовіністичним угорським урядом, так само, як понад сімдесят років був заборонений в радянській Україні. І тільки

з проголошенням державної незалежності України пісня «Ще не вмерла Україна» на музику М. Вербицького почала виконатися як Державний Гімн України [8].

Як бачимо, і гербова відзнака у формі тризуба, і синьо-жовті прапори мають давнє походження, втілюють певну історичну пам'ять. Не має націоналістичних тенденцій і гімн «Ще не вмерла Україна», перейнятий мотивами українського романтизму XIX ст. Слід згадати, що в перші пореволюційні роки деякі «революціонери від культури» хотіли викинути на смітник історії навіть твори Т. Шевченка. Величезними втратами історичних пам'яток стала безоглядна боротьба з релігією, внаслідок якої було зруйновано церкви, монастирі, собори — серед них унікальний Михайлівський Золотоверхий в Києві.

Сьогодні ми переосмислюємо ставлення до історичної пам'яті народу, складовою частиною якої є і давня історична символіка. Поглиблюються дослідження з вексилології, започатковані в Україні видатними українськими істориками Д. Яворницьким та І. Крип'якевичем. Ми повинні чітко усвідомити, що історична символіка є передусім частиною історії українського народу, його святинею. І ніяка ідеологія не викине з минулого народу жодної сторінки його історії, особливо тієї, що пов'язана з боротьбою за свободу і незалежність.

Отже, і гімн, і Державний прапор, і тризуб пройшли складний шлях самоутвердження. Мелодію гімну незалежної України було затверджено Указом Президії Верховної Ради України «Про Державний Гімн України» 15 січня 1992 р. І тільки на дванадцятому році незалежності суверенна Україна здобула свій Державний гімн. Сталося це в березні 2003 р., коли Верховна Рада затвердила його варіант, запропонований тодішнім Президентом України Л. Кучмою. Державний прапор на пропозицію першого Президента України сесія Верховної Ради затвердила 28 січня 1992 р. Прийняття тризуба Державним Гербом України відбулося 19 лютого 1992 р.

Україна повернула собі свої святині, які невіддільні від становлення українського етносу й нації та подальшого їх розвитку в XXI столітті.

Джерела та література

1. Сергійчук В. Символіка суверенності — синьо-жовта. — К., 1993.
2. Рыбаков Б. Знаки собственности в княжеском хозяйстве. — М., 1940.
3. Сергійчук В. Національна символіка України. — К., 1992.
4. Багринець В. Що означає герб України // Укр. слово. — 1996. — 12 серпня.
5. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — К.; Л., 1912.
6. Грушевський М. Історія України-Руси. — К., 1928. — Т. 9.
7. Історія Української Конституції. — К., 1997.
8. Вівчарик М. М. Україна: від етносу до нації. — К.: Вища школа, 2004.

Анотації

Хрящевская Л. М. Национальная символика Украины в контексте становления этноса и нации.

Рассмотрены украинская национальная символика, исследованы исторические этапы самоутверждения гимна, государственного флага и тризуба.

Hryashevskaya L. M. Symbols of Ukraine in the context of the formation of ethnicity and nation.

Ukrainian national symbols are considered, historical stages of self-affirmation of the anthem, national flag and the trident are studied.